

Prvo poglavlje

U suton, svim glavnim drumovima pohitaše fenjerdžije, spretno se provlačeći kroz svetinu, verući se poput majmuna da upale ulične svetiljke koje, kada se smračilo, obasjaše celu reku Temzu.

Poslužitelji popališe uvažanim poslanicima svetiljke i Vestminsterska palata sva zatreperi. A onda se jedna za drugom pojaviše baklje i svetla na svakovrsnim barkama od kojih je reka vrela, dok se mala dereglija pomaljala i nestajala u senci. I kočijaši popališe fenjere na neobuzdanim, krcatim, bučnim mostovima. Bila je plima i bleskovi sa stotine vozila razlivali su se i nestajali u tmastoj vodi koja je klizila muljevitom obalom, vijugajući kroz senovito rečno korito. Fijakeri bi se povremeno sudarali s pilićarima, kočijama, kolima i ručnim kolicima: konji su posrtali, ugalj se izvrtao, voće i povrće kotrljalo pod gvozdene točkove. Momci koji su gurali kolica drali su se i smejali, žene vriskale, a vozači psovali i dovikivali. Ovim opasnim putem kroz konjsku balegu i prašinu gurali su se i probijali prolaznici. Mnogi su udarili i preko slabo osvetljenog novog mosta Hungerford, kuda su prolazili jedino obični pešaci, premda su seljaci tim putem često nagonili uznemirenu stoku do pijace Smitfild, na klanje.

(Nekim žiteljima ovoga grada kao da uopšte nije bilo potrebno svetlo, kao da su znali svoj put kroz uzane ulice i mokre sokake u to vrelo miholjsko veče: žurili su neosvetljenim puteljcima, pa čak i kaljavom, blatnjavom obalom koja se razlivala gradom u vreme

plime. Skretali su levo i desno, u ovaj prolaz i na onaj prag, gde bi im slabašan plamen sveće, ili šapat, pokazao put.)

Izašao je mesec, tanka srebrnasta svetlost. Pojaviše se zvezde i na London se spusti noć, a mrkosiva reka postade baršunasto crna, skrivajući oštar, suri dim koji je kuljao iz dimnjaka, zasenjujući zvonike velikih crkava i kule palata toliko da je grad izgledao gotovo lepo.

Toliko lepo da se nisu videle izlivenne septičke jame, nužnici, gradski odvodni kanali i smetlišta, niti đubre s kola gradske čistoće, iz bolnica, sirotišta, groblja, klanica, bakalnica, plinare, fabrika pamuka, bojadžinica i štavionica, što je sve oticalo kanalizacijom u Temzu. Nisu se videle lešine životinja, gnojivo, konjska balega, ljudski izmet, arsenik korišćen za pranje ovaca, metalne soli, boje, otpaci na putu, olovno belilo, mokraća i leševi bačeni tu, u vodu.

I, tiho, cele noći, iz velike gradske septičke jame – reke Temze – zagađena, zaražena voda *vraćala* se ponovo kroz zvanične vodovodne cevi u vodovod iz kojeg se snabdevaju žitelji Londona.

„Gospodo“, reče predsednik vlade.

Na trenutak je začutao, a uglovi usana mu se spustiše. Stavivši naočari, on ponovo pogleda u papir pred sobom. „Gospodo, stopa smrtnosti prouzrokovana novom epidemijom kolere već prelazi dvesta pedeset duša na dan. Bolnice su nam opasno prenapregnute, groblja u Londonu već toliko su puna da su doslovce preplavljena. Iako je važno preduzeti sve uobičajene mere predostrožnosti, moramo se potruditi da...“; i on nakratko zastade, „ne ulijemo nespokojstvo u naše žitelje, već da ih samo opomenemo na oprez, baš kao što i ja sada vas opominjem da epidemija nije više ograničena na... hm... siromašne delove našeg velegrada.“ Čuo je šuškanje i nakašljanje ljudi koji nisu želeli da veruju da epidemija može i njih da dotakne. Video je kako jedan ili dvojica opipaše džepove na prslucima tražeći cigaru (znak prefinjenosti, amajlija protiv onoga što se dešava drugim, nižim bićima). Predsednik vlade nastavi nešto glasnije. „Kao i prošli put, bolest kao da je najednom preskočila sve brane i ustave i pojavila se tamo gde se... hm... ne

očekuje. Raniji izveštaji uglavnom su prijavljivali smrtne slučajeve južno od reke, ali treba da znate da je ove sedmice javljeno kako je kolera otkrivena u Merilebonu. S velikim žaljenjem saopštavam vam da me je jedan od naših uvaženih članova upravo izvestio o smrti svoje četrnaestogodišnje kćeri.“

Šuškanje i nakašljavanje preraste u žamor dok su se uvaženi poslanici zaprepašćeno zgedali – zaprepašćeno, ali i još nekako, zapazio je premijer: pomalo užasnuto. *Ko je taj? Nije valjda jedan od nas? Svakako nije kolera?* Premijer naglo skide naočari i izađe iz prostorije.

Ušavši u svoj prostrani kabinet s pogledom na reku, i sam izvadi cigaru. Kako bi samo voleo da ode kući. „Dobro“, reče čoveku koji je obletao oko njega, „neka uđu.“

Poslovni ljudi – urbanisti, preduzetnici, advokati, bankari – čekali su u prostoriji na kraju dugog hodnika. Nahrupiše unutra. Jedni su se smeškali, ponizno i molećivo trljali ruke, pomalo sa strahopoštovanjem što su se našli u veličanstvenoj odaji velikog čoveka u novoj Palati. Drugi su pak delovali samouvereno i preduzimljivo, stotinu puta odlučnije od svog premijera. Bili su svesni da se svet menja i širi – i znali su da je njihov.

Zavese su bile razgrnute, premijer je voleo da posmatra grad. Velike i male barke sudarale su se na vodi, poput stotina tamnih, treperavih senki. Čak je i taj poslovni svet na tren zastao pred ovim prizorom: pred svojom lepom rekam. Poslužitelj donese piće na srebrnom poslužavniku i nali viski.

„Gospodo“, ponovi predsednik vlade. Ponovo ga zapljusnu talas iscrpljenosti, toliko ga je sve to zamaralo, toliko je čeznuo za svojim domom. Namah je iskapio ponuđenu čašu. „Gospodo, obavešten sam, naravno, o vašim namerama. Tačno je da je saobraćaj u Londonu danas na nepodnošljivom, zapravo potpuno nedopustivom stupnju, i ponekad se pitam...“, i on zastade, i dalje misleći o svom prisustvu u kabinetu, „nije li upravo on uzrok ove nesnosne epidemije u našem velegradu. Kažu mi da, uprkos vašim novim železnicama, više od pet hiljada konjskih grla svakodnevno prođe kroz Templ Bar: zakrćenje je – da ne pominjemo razna kužna isparenja –

postalo krajnje neizdrživo. Ali...“ Ponovo je napunio čašu. „Svako ko ste svesni da je vaš predlog jedan od mnogih kojima je parlament bio zatrpan, a siguran sam i da znate da je Kraljevska komisija već dala preporuku da se u centru više ne grade željeznice.“

Gospoda se promeškoliše i nakašljaše, jedan zausti da nešto kaže, ali premijer podiže ruku. „Jasno mi je da je vaš predlog drugačiji. Međutim, meni i dalje deluje neobično, pa čak se i sablaznim kada pomislim da vozovi treba da idu ispod našeg grada. *Ispod* grada. Neki predlažu da se pod gradom sagradi kružni tunel. Jeste li razmišljali koliko bi lokalnih parohija i gradskih tela moralo da se okupi oko takve jedne ideje? Ako boga znate, imate li uopšte predstave koliko je teško pridobiti tako veliki broj lokalnih organa u vezi sa bilo čime što pogađa grad kao celinu? Ako sam dobro shvatio, vaš predlog podrazumeva kopanje *ispod* izgrađenog dela Londona. Jeste li pomislili kako bi se takva gradnja odrazila na kuće, na naše domove, na ovu zgradu u kojoj se trenutno nalazimo? Čoveku se odmah stvore slike naše velike prestonice kako se tim rovanjem urušava u utrobu zemlje! A nameće mi se i misao da neće biti lako ubediti naše sugrađane da putuju ispod zemlje.“ Ali, pažnja mu iznenada popusti. „Biće mi zadovoljstvo, gospodo, da makar čujem dalje predloge o ovoj temi. Shvatio sam da ćete danas večerati s nekim uvažanim članovima parlamenta i da ćete nastaviti raspravu s njima, pa biste onda mogli da podnesete još jedan izveštaj... da... da... hvala vam, gospodo, ali oprostite, bojim se da ima još ljudi poput vas koji čekaju, a i Njeno veličanstvo...“ Uvek se pravdao kraljicom.

Tako otpavljeni, poslovni ljudi – neki obeshrabreni, neki otvoreno kritički nastrojeni, neki shvatajući da je to proces koji zahteva vreme – uputiše se udvoje-utroje niz hodnike, mrmljajući međusobno, promičući pored bista heroja poređanih uz zidove.

„Gospodine predesedniče, gospodin Čedvik* želi da vas vidi.“

Premijeru se ramena doslovce otromboljiše. „Onaj ratoborni, bahati osobenjak. Moram li sada da ga primim? Pa, dolazio je pre samo nedelju dana.“

* Ser Edvin Čedvik (1800–1890), britanski društveni reformator. (Prim. prev.)

„Kaže da je veoma važno, gospodine predsedniče.“

„Da, verujem da to kaže.“

„S njim je još jedan doktor, gospodine.“

Premijer uzdahnu, nemajući kud. Zar nikako ne može da umakne tim medicinarima i Ministarstvu zdravlja? „Donesi onda još viskija.“

U premijerove odaje uvedoše dvojicu gospode i predstaviše ih. Kristalne čaše zvecnuše kao mala zvonca.

„Dakle, gospodine Čedviče?“, reče premijer klonulo, otvoreno gledajući na sat.

Čovek suvonjava lica nije gubio vreme. „Čujem da je i na vas došao red?“

Predsednik vlade iskapi čašu, razmišljajući da li da se pretvara da nije razumeo, ali odustade od te namere. „Jeste, bolest je zadesila kćer jednog člana moje vlade.“

„Slušajte, gospodine. Šta ste očekivali u gradu poput Londona? Koliko puta treba da dođem da vam predočim jedne te iste činjenice? Kada ćete biti spremni da shvatite kako je neophodno uložiti ogroman novac u zdravstvene mere, da za ovaj grad nema drugog rešenja? Podneo sam vam izveštaje o prenaseljenosti i higijenskim prilikama siromašnih. O čudovišnoj pretrpanosti groblja usred Londona, o tome kako se zemljište diže zbog ogromnog broja tela koja pokopavamo jedna preko drugih. O tome kako nas je preplavio smrad i zadah smrti i boleština. Podneo sam vam izveštaje o potpuno neprimerenoj kanalizaciji. A dobra kanalizacija je od ključne važnosti.“

Oniži čovek pored Edvina Čedvika iznenada se umeša tihim, žestokim glasom, s mukom se suzdržavajući.

„Gospodine predsedniče, želeo bih još nešto da dodam. Ja sam lekar. Svuda, u svakom gradu u koji sam zašao, ne samo u Londonu, u pitanju je voda. Poplaveo sam od muke ističući to u svakom svom izveštaju. Vodovodne kompanije više brinu o svojoj dobiti nego o čistoj vodi. Imaju ogromnu zaradu od snabdevanja građana Londona vodom iz Temze, uglavnom neprečišćenom, a dve stotine odvodnih cevi ide pravo iz grada u reku!“

„Možda i nije sama voda kriva“, ponovio je Edvin Čedvik glasnije, „već razna kužna isparenja iz nje, onaj smrad koji se širi iz

raspadajućih životinjskih materija i omogućava da se ova jeziva bolest širi.“

„Kako mislite da mi donesemo odluku, kada ni vi međusobno ne možete da se dogovorite!“ Premijer ogorčeno povisi glas odujući svoju ozlojeđenost. „I ja sam, baš kao i vi gospodo, uzrujan zbog nove epidemije u našem gradu. Dolaze mi nebrojeni ljudi i govore o uzrocima, ali bez jasne predstave kako da je izlečimo. Pominjete novac neophodan za ovo ili ono. Ali, imate li pojma koji je naopaki iznos novca potreban za izgradnju novog kanalizacijskog i odvodnog sistema ispod grada? Narod će dići bunu – što se u prošlosti i događalo – zbog visokih poreza koji ćemo morati da razrežemo za takvu delatnost. A još nema konačnih dokaza da je voda glavni uzrok!“

„Ljudi ne žele dokaze“, prasnu oniži čovek. „Vodovodne kompanije ne žele dokaze, gazde ne žele dokaze, kanalizaciona uprava ne želi dokaze. Ali oni leševi koje svake noći odvoze kolima iz Londona – oni su dokaz! A sada i sami uviđate da bolest ne poštuje stалеž. Poslušajte me, gospodine predsedniče. Otrcana je fraza da bez vode nema života. Nužna je koliko i vazduh. Hoće li nam uskoro neke privatne kompanije naplaćivati i vazduh koji udišemo? Kada se tolike hiljade ljudi okupe na jednom mestu, kao što je to slučaj u Londonu, preko je potrebno za narodno zdravlje da vode ima u izobilju, da je dostupna i besplatna gde god je to moguće, a ne da se prodaje kako bi se trideset procenata zarade prepustilo pohlepnim članovima privatnih kompanija, željnim lakog bogaćenja. Država mora da obezbedi vodu po jeftinoj ceni. Vodovodne kompanije treba da budu pod nadzorom gradske uprave i na usluzi opštem dobru, a ne ličnom profitu...“ Na to se ubaci Edvin Čedvik.

„Gospodine predsedniče. Bez obzira na troškove, mora biti uspostavljeno jedno centralno telo koje će pripremiti odgovarajuće higijenske mere, ukinuti septičke jame, izgraditi odvodne sisteme i novu kanalizaciju...“

Premijer ustade. „*Gospodo!* Pristao sam da vas primim pomislivši da ćete mi reći nešto novo. Znaite veoma dobro da smo prošle godine doneli Zakon o zaštiti zdravlja, a čini se da on ipak nije ništa promenio. Još nije sasvim jasno šta je uzrok povratku kolere. Voda

pripada Vodovodu, na čijem čelu su pošteni ljudi, čiji direktori su često i uvaženi predstavnici vlade ove zemlje. Povrh svega, nisam sasvim uveren da država treba da leči baš sva zla u zemlji. Žao mi je, ali Njeno veličanstvo čeka..." Odmah zatim Edvina Čedvika i njegovog pratioca ispratiše iz prostrane, otmene prostorije.

Izlazeći, onaj drugi čovek se okrete da još nešto kaže, ponovo onako tiho i žestoko, ali dovoljno glasno da premijer čuje svaku reč: „Gospodine. Verujem da je vaša porodica učinila mnogo za ovu zemlju. Kažu da ste se sreli s Napoleonom, a čuo sam i da ste napisali jednu petočinku, doduše još neizvedenu. Možda je sve to zanimljivo. Ali, jemčim vam da ćete u istoriji ostati zabeleženi kao premijer zemlje u kojoj su trgovci primorali i prinudili narod da *plaća za povlasticu* što pije sopstvena govna.“

Izašavši iz restorana na Strandu, veleuvaženi ser Čarls Kuper, poslanik, oslušnu onaj naročiti zvuk konjskih kopita koja najavljuju pre zatvorene dvokolice negoli otvorenu kočiju, pa ih pozva iz mraka. Uputivši vozača da vozi na Brajanston skver, duboko zamišljen, namah se povuče u kočiju. Voleo bi da je mogao da ga uputi da vozi na još bolju adresu, Berkli ili Park lejn. Ali Brajanston skver (iako se nije dao porediti s Berklijem) bolji je od Klepama. Zapalio je cigaru i stavio maramicu na nos dok se kočija lagano probijala kroz svetinu. Bilo je neobično toplo za to doba godine, pa je smrad bio nesnosan – čovek bi na samom kraju avgusta očekivao malo oduška. Večerao je s gospodom koja su želela da izgrade podzemnu železnicu. Čarls Kuper je smatrao da tu nema dovoljno novca. Trenutno je bio sasvim posvećen Vodovodu u koji je uložio mnogo novca: podzemna železnica mogla bi da se kosi s imovinom Vodovoda. Slušao je i naklapao s preduzetnicima kao što se to od njega i očekuje. Ali kako se vino više ispijalo a oni bivali sve bučniji, misli mu odlutaše na drugu stranu. Ponovo je razmišljao o premijerovim rečima o epidemiji.

I ser Čarls Kuper je imao kćerku. A Brajanston skver bio je na nekoliko koraka od Merilebona.

Poslaće je u Kent, na imanje svoga brata, dok opasnost od kole-re ne splasne. Teško mu je to padalo. Ali, tako biti mora.

Izvukao je sat iz prsluka. U pomrčini kočije jedva nazre da je dobroano prošla ponoć, da je prekasno da večeras sve utanači i da nema potrebe da žuri kući, mada bi naravno, kada bi hteo, s kćer-
kom mogao da razgovara čak i u ovaj pozni sat. (Ali ne, možda ipak ne večeras.) Nelagodno se promeškolji u kočiji dok mu se u glavi smenjivalo stotinu slika, kao u kaleidoskopu; najednom pokuca po krovu i reče vozaču da okrene ka Sent Martin lejnu. Bio je uveren da u kući gospođe Balantir u obližnjoj uličici nema klica kolere, jer čistili su je i dezinfikovali dvaput dnevno otkad je epidemija počela. Rekla mu je da zavese potapa u kalcijum-hlorid i da su njene higijenske mere bolje nego u mnogo gospodskijim kućama.

Viski i devojka pre spavanja. Proteglio je noge, mahinalno osetivši ono muklo telesno zadovoljstvo. Devojke gospođe Balantir su mlade. Znaju kako da mu ugone.

Ali, samo što je konj otkasao novim Trafalgar skverom i skrenuo pored crkve, morali su da stanu. Iz obližnje uličice sjatili su se ljudi i zaustavili saobraćaj. Neka devojka neprestano je vrištala, nadjačavajući sve druge gradske zvuke u noći, mada to nije bilo ništa neobično u ovom delu grada.

„Nastavi, nastavi“, doviknu ser Čarls kočijašu, provukavši glavu i podigavši pogled.

Put je, međutim, bio potpuno zaprečen, a vozač je ćutke gledao u metež. Kola su skupljala mrtve. Devojka koja je vrištala nije ispuštala telo neke postarije, lepo odevene žene, pokušavajući da ga izvuče iz ruku kočijaša. I devojčina suknja i suknja umrle žene bile su iscepane, vukle se po blatu i kaljuzi na ulici. Kroz žagor okupljene gomile, s drugih vrata donesoše još nekoliko tela umotanih u izlzanu ćebad i staru odeću. Smestiše ih na vrh kola, dok se odnekud čuo srceparajući plač deteta.

Najednom, jedno telo poče lagano da klizi s kamare. Okupljeni su opčinjeno posmatrali. Kada iz košulje proviri ruka i kao da se pomeri, na tren zavlada potpuna, zapanjujuća tišina. A onda jedan kočijaš nešto ljutito procedi i opsova, skočivši na kola da podigne telo koje je počelo da pada, sve sabijajući nogama nagomilane leševe.

Devojka s ukaljanom suknjom uhvati se u koštac s drugim kočijašem, ponovo vičući: *Ne, ne, ne!* Na kraju, kočijaš s kočije skoči i šutnu devojku koja pade na zemlju preko tela one starije žene.

Potpuno užasnut, veleuvaženi ser Čarls Kuper uvuče glavu u mračnu kočiju. Prepoznao je umrlu ženu.

„Ostavite ih tu, ostavite“, kreštala je iz gomile neka žena umotana do nosa u šal. „To su samo obične devojčure.“

Druga žena joj dobaci: „Možda nisi devojčura, gospoja, ali i ti bi mogla biti sledeća!“

Kada i poslednji leš staviše na kola, jedan ulični čistač povuče umrlu ženu, dok drugi odgurnu njenu drugaricu koja je vrištala. Nestrpljivo podigoše i baciše ovo poslednje telo na vrh gomile, a stariji kočijaš još jednom šutnu onu devojku da bi ga dobro zapamtila, posle čega njeni neprijatni krici najzad slomljeno utihnuše. Potom se sa svojim prikanom uputi do čela kola i šibnu konje da krenu kroz mnoštvo ljudi koji se naglo razmileše.

Neko je ljuto plakao, čuli su se teški, ispresecani jecaji. „Smiluj se, Bože“, promrmlja neki drugi glas. Odlazeći, i ostali se pridružiše tihim, dubokim glasom, muklim i pomirenim: „Smiluj se, Bože, dušama njihovim.“

Ali iz pomrčine se začu ljutiti muški glas. „Nema Boga, lude jedne.“

„Nastavi, nastavi“, hrapavo povika ser Čarls Kuper, ponovo upućujući kočijaša da vozi ka bezbednom Brajanston skveru, znojeći se od strahote. Pokušavajući da se smiri, pređe nekoliko puta maramicom po čelu i oseti kako mu ispod kaputa srce prebrzo lupa. I pored neverice, ponovo mu pred očima iskrnsu slika: kako na kola grubo bacaju *osobu koju zna*, njena iscepana, blatnjava suknja, bez ikakve pokrivke koja bi telu dala dostojanstvo. Znao je veoma dobro da ta žena ima sopstvenu pristojnu kuću, kao i kuću koju je vodila u blizini Sent Martin lejna. Gospođa Balantir je, bez obzira na svoju zanimanje, bila dama. Setio se gde se nalazi ta pristojna kuća. U Merilebonu. Tamo gde je, ove nedelje, otkrivena kolera.

Ser Čarls Kuper je, zapravo, imao dve kćeri.

Na Brajanston skveru, njegova starija kći, Meri Kuper, čitala je u krevetu novi roman *Vašar taštine* i smejala se. Završivši poglavlje, zatvori knjigu kako bi se naslađivala stranicama koje je pročitala. Začuvši odnekud otkucaje sata, shvati da je kasno i smanji plamen petrolejke. Kad god bi neko opisao ljudsko srce onako kakvim ga i sama vidi, potvrđujući njoj poznati svet, bila bi opčinjena. Ležeći u tmini s osmehom na licu, jednim delom osluškivala je kotrljanje točkova kočija. Zнала je da im se otac još nije vratio kući, pa je ležala između jave i sna; i čekala. Osmeha joj polako nestade kada se vrati u stvarni svet; i njena sestra sigurno čeka.

Meri sklopi ruke.

Gospode blagi, pomози. Pomози i pouči me
svojom beskrajnom dobrotom, mudročću i milošću
da nađem ljubavi za svakoga u ovoj porodici.

Imala je čudnu naviku da se moli otvorenih očiju kada bi bila sama, u nadi da će možda jednoga dana videti Boga i jasnije shvatiti Njegov savet. Ali te noći videla je jedino ukrasne vence na tavanici i razne senke: svoju omiljenu sliku na zidu – graviru Mona Lize, vrč s vodom i umivaonik, veliki ormar od mahagonija. Te su joj senke bile bliske.

(Ali, u proleće nešto se dogodilo na Brajanston skveru, nešto se promenilo i lebdelo je u kući zajedno s mirisima i zvucima, nešto neizrecivo, a opet prisutno u vazduhu, kao još jedna senka, tamna i vrebajuća.)

Zagledana u tavanicu, Meri se ponovo obrati Bogu.

Premilosni Gospode, koji sve znaš,
pomiluj me i pouči.

Najzad sklopi oči i u mislima odluta iz ove u kuću gde je nekada davno živela. Nije znala da li pred počinak sve žene prizivaju majčin lik: pa, sada je već sredovečna žena. Ali njen put je bio nesiguran a majka njen jedini vodič: izgubi li uspomenu na nju,

bojala se da će izgubiti i svoj put. S devet godina, dok je bila naročito obuzeta verom, svima je vatreno govorila kako je dobila ime po Bogorodici. Sve dok joj jednoga dana u ružičnjaku, njena nasmejana majka nije rekla da će joj otkriti tajnu koju mora da čuva duboko u srcu. Jeste dobila ime po jednoj velikoj ženi, ali tajnoj. Majka joj nije dala ime po Devi Mariji, niti po nekom ženskom pretku u porodici po imenu Meri, već po spisateljki iz prošlog veka koja je mnogo razmišljala o ženama: Meri Vulstonkraft,* čije knjige će Meri čitati kada poodraste.

Meri Kuper je sada daleko starija, uskoro će napuniti tridesetu, i pročitala je njene knjige. Našla ih je u antikvarnici (jer više se ne štampaju). Meri Vulstonkraft je doista opisala teškoće, ali nije preporučila ništa za ono neizrecivo.

Bilo joj je sve teže da sebi dočara majčin lik. Ako bi pažljivo oslušnula, i dalje bi čula šuškanje njenih skuta i cvrkut ptica u rano jutro u ružičnjaku. Ali lik Elizabet Kuper je izbledeo, stopio se s ružama, njenim sestrama i krocketom na travi u letnja popodneva.

Katkad bi, doduše, ako bi naročito pažljivo oslušnula, Meri čula majčin smeh.

U susednoj sobi, Harijet Kuper takođe je ležala budna u mraku. Imala je sedamnaest godina.

Pomno je pratila svaki šum. U pozadini na stolu je tupo otkucao sat, odbrojavajući istim jednoličnim zvukom dane. I noći.

Bilo je već veoma kasno: začula je melodičnu zvonjavu sata iz pravca Oksfordske ulice, a onda i kloparanje noćnih kola po kaldrimi ispred konjušnice. Kada im je tetka Julija došla u posetu, odmah nakon što su pored trpezarije uveli nužnik iz koga se slivala neobična voda, stara septička jama pod kućom se izlila: stravičan smrad iz odvodnih cevi i sumnjivi kal koji niko na Brajanston skveru nije mogao da zanemari. Pa čak ni dame, iako su se, prirodno, pretvarale da ga nema. Pošto su pozvali radnike, dame se, naravno, nisu

* Postoje dve čuvene Meri Vulstonkraft. Majka je poznata po knjizi *Obrana ženskih prava* (1792), a kći, udata za čuvenog pesnika Šelija, po romanu *Frankenštajn*. (Prim. prev.)

raspitivale za pojedinosti već su otišle na poduži put u Brajton dok se radovi ne završe. Čistači su noću i dalje dolazili do kuće. Šta su u mraku radili, Harijet nije znala.

Neko je prošao trgom pevajući prilično drhtavim glasom:

Koliko god da je skroman
Nema mesta kao što je dom.

Glas iščeze u daljini, a Harijet iznenada ustade, ode do prozora i otvori ga, željna svežeg daška u još toploj noći.

(Tu sam, rekla joj je Meri kada ju je poljubila za laku noć, uvek sam tu.)

Na trgu je rastao hrast. Zakržljao, posut garavim tačkicama koje su mu onemogućavale da se vine u visine i čisto nebo – ali svejedno bio je to hrast sa zelenim lišćem usred Londona i Harijet ga je smatrala svojim drvetom. Njena soba bila je u uglu kuće, pa je gledala ne samo na trg, već i na konjušnicu odakle je posluga neprekidno dolazila i odlazila: bio je to prometan sokak pun života i glasova, njištanja konja i oštrog topota potkovica na pločniku. Posluga je gotovo uvek držala čvrsto zatvorene prozore, kako prašina ne bi ulazila, kao i večita buka i najgori gradski mirisi. Ali, garaž je ipak nalazila načina da uđe kroz prozore, baš kao i mirisi i zvuci Londona. Ovo je jedina kuća koje se Harijet sećala: ti zvuci i mirisi bili su joj poznati od kada zna za sebe, bili su deo nje. Po njima je merila svoje dane.

Rano jutrom čula bi zveket kablica koje su mlekadžije donosile sa salaša i povike uličnih preprodavaca na putu do Kovent gardena. Onda bi posluga sišla u prizemlje da potpali vatru i zagreje vodu. (Odnedavno, otkad se vratila iz Norfoka, činilo joj se da je posluga svuda i uvek oko nje, u toj mračnoj tmurnoj kući. Ponekad se osećala kao da je uhode, kao da je zarobljena. Često joj se dešavalo da naiđe na nepoznatog slugu ili sobaricu, bilo iza krivine na stepeništu, bilo u dovratku. Nakon posluge, ulicom bi prošli konji, čula bi sve jače tandrkanje kolskih točkova i časovnike koji bi čitavog jutra zvonili, zajedno sa crkvenim zvonima. Nedugo zatim, usred

povika, zvuka kolskih točkova i zvonjave, počeo bi da svira vergl ili violina: sa ugla bi neprestano dopirali zvuci *Dome*, *slatki dome* ili *Bože, da sam bliže tebi*, koji bi se katkad prekidali usred takta da bi krenuli iz početka, sve brže i brže, izluđujući mnoge stanovnike trga. Onda bi neko poslao lakeja da siđe na ulicu u otera ili plati muzičaru da ode na neko drugo mesto i tamo svira svoju pesmicu. (Meri je ponekad, smejući se, znala da kaže kako ulični muzičari ne zarađuju za život sviranjem već *nesviranjem*). Na trgu ne bi bilo muzike sve dok se kakav drugi muzikant ne bi posadio nedaleko odatle. Katkad bi to bio nemački orkestar s tubama i kornetima, koji bi svirao neku mešavinu polki i duhovnih pesama.

A katkad bi, s prvim mrakom, na nebu zakreštao galeb, iznenađujući žitelje grada, podsećajući ih da njihova reka vodi do mora.

Čak i sa čvrsto zatvorenim prozorima, nije se mogao zanemariti težak vonj sa ulice – od septičkih jama i kanalizacije, konjske balege i dima. A mirisi spolja mešali su se sa onima u kući: mirisima ljudi, neispražnjenih nokšira, cigara i porta, i većitog, neizbežnog mirisa mesa kuvanog u prizemlju, koji je prianjao uz stolice i divane, uvlačio se u duge, teške draperije. Ta mešavina mirisa uvek bi prodirala na sprat, kroz veliku mračnu kuću, zadržavala se u zavesama Harijetine sobe, lebdeći iznad jastuka. Osetila bi ga i u krevetskom pokrivaču kada bi klekla da se pomoli. Ponekad bi, sa izvesnim stidom, Harijet zapravo omirisala svoju dugu kosu, pitajući se ne oseća li se i ona na ovčetinu, cigare i ono nešto što se širi iz kanalizacije. Ali, kosa bi joj uvek mirisala na sapun i ona bi pretpostavila da joj se taj miris uvukao u nozdrve, da je bio deo nje.

Harijet Kuper je stajala uz prozor, visoka, napeta i tanka. Noćas je čula novi zvuk koji su svi prepoznali. Kada su prošla kola s umrlima od kolere, zazvonilo je zvono. Harijet smesta kleče uz krevet.

Svemogući i večni Bože, smiluj se
pomrlima od kolere.
Mili Bože, pomiluj duše njihove
i podari im večni život.

Amin.

Sa trga se začu sve bliži zvuk točkova: očeva kočija dokotrlja se do vrata, zastade i zatim otklopara ka Oksfordskoj ulici. A onda se zalupiše vrata i nastade tišina, kao da se otac nešto premišlja. Potom se ser Čarls Kuper pope pravo uz stepenice svoje kuće na Brajanston skveru. Harijet Kuper pojača petrolejku najviše što se moglo, tako da sobu obasja svetlost.

Kada se koraci približiše i oklevajući zastadoše pred njenom sobom, ona se ukoči: noge i ruke joj obamreše, a srce poče da joj tuče u grudima. Pred vratima je vladao muk. (*Znala je da i Meri, tu niz hodnik, zacelo čeka da čuje sledeći zvuk. Uvek sam tu, rekla je Meri.*) Koji tren kasnije, začu se kucanje i otvoriše se vrata sobe u kojoj je gorela petrolejka.

Zastao je na pragu, iznenađen zbog svetla.

„Još si budna, Harijet?“

„Da, oče.“

Zatvorio je vrata i naslonio se na njih.

Njegova mlađa kći još nije bila u krevetu, sedela je uspravljena na stolici, pored neupaljenog kamina. Bila je u spavaćici, ali čvrsto umotana u šal. Bosih nogu. *Bila je tako lepa.* (Ponovo je video kako bacaju telo gospođe Balantir na kola.) Dugo je vladala tišina dok ju je posmatrao svojim potuljenim, bezizražajnim očima. Osetila je kako joj srce lupa, kako joj se znoj sliva ispod spavaćice, ali nije se ni pomerila, samo je nesvesno stezala ručice na stolici.

„Šta si danas radila?“

Osetila je miris cigara i viskija. „Čitala sam, oče.“

„Dogovorili smo se da ne smeš da daješ prednost čitanju u odnosu na društvene obaveze koje ti je odredila tetka Lidija. Trebalo je da isprespješ cveće za spomenar, čini mi se, i da upišeš njihove latinske nazive.“

„Da, oče, to sam obavila.“ *Do đavola, neće čak ni da me pogleda.* Imao je želju da je jako prodrma. Želeo je da je zagrlji. *Moram ponovo da je zagrlim pre no što je pošaljem od kuće.* Prišao joj je, nehotice ječeći, šapatom joj ponavljajući ime, *Harijet, Harijet.* Vrata iza njega lagano se otvoriše.

„Dobro veče, oče“, reče Meri. „Jesi li danas imao mnogo posla? Hoćeš li da ti nešto donesem?“

Veleuvaženi ser Čarls Kuper, poslanik, stajao je nasred sobe, opkoljen s obeju strana kćerima. Čule su ga kako diše. Da je on osluškiavao njihov dah – ne bi čuo gotovo ništa.

Vreme je stalo, mada su sve troje bili svesni otkucavanja starog sata, tu u Harijetinoj sobi.

Iznenada se okrenuo na peti i izašao.

Slušale su kako se spušta stepenicama na sprat ispod njih gde mu je bila soba, a i odaje njihove braće. Pozvao je Pitera, svog slugu, koji će mu doneti poslednji viski. Naćulile su uši, pripravne na svaki šum. Najzad začuše u daljini zatvaranje vrata oćeve sobe. Sestre ne razmeniše ni reći. Meri konaćno brzo poljubi sestru i vrati se u svoju sobu.

Negde u noć, zalaja pas Kvintus. Moćda je jurio pacove koji su se skupljali oko prepunih septićkih jama pod otmenim kućama na Brajanton skveru.

Po oćevom narećenju, dorućak se slućžio rano ujutro. Sutradan su, naravno, kao i uvek, svi bili u trpezariji: veleuvaćeni ser Čarls Kuper, poslanik; njegova dva sina Rićard i Valter; najstarija kći Meri. I Harijet. (I pas Kvintus koji je znao kako da se izbegne svaka nevolja.) I dvanaest slugu, koji su se uvek okupljali za molitvu. Pošto je ser Čarls proćitao molitvu iz malog molitvenika, svi rekoše *Amin* i potom poslućiše dorućak za dugim, svećanim stolom. Kvintus se zavukao pod sto, smestivši se negde između Meri i Harijet, čekajući da mu nešto udele.

Dok je jeo bubrege i svinjske odreske, ser Čarls je posmatrao svoju najmlađu kćer. Njegovo privlaćno, opasno lice bilo je potpuno bezizraćajno: nikada nije odavalo osećanja. *Moram je poslati od kuće*. Srce ga je bolelo, jer ga nikada, pa ni sada, nije gledala u oći. Okolišila je kada bi mu se obraćala ili odgovarala, svemu se povinujući mirno i ućtivo. Tek ponekad bi primetio kako joj se lice ozari i živne kada bi razgovarala s Meri. Ali ćim bi se umešao, lice bi joj izgubilo taj sjaj i opet bi tiho odgovarala i poslućšno klimala glavom štagod da joj kaće.

(A sve vreme, nećto je svetlucalo iz tmine, mraćno i vrebajuće.)

Ser Čars odgurnu tanjir, sa istim bezizražajnim licem i uzburkanim mislima, svestan da ona mora da ode. *Moram je poslati od kuće.* A ko zna zbog kojih ju je opasnih, mračnih dubina svoga uma slao od kuće.

Do petnaeste godine Harijet je imala nekoliko guvernanti, naučila je veoma umilno da čita naglas, prekrasno svira klavir i piše predivnim rukopisom. Međutim, njen otac bio je savršeno svestan da, zahvaljujući mnogo starijoj sestri koja je vršila nepriličan uticaj, čita više knjiga nego što je preporučljivo za jednu mladu devojkicu. Stoga je bio sklon da svojoj sestri Lidiji, koja je povremeno živela s njima nakon što mu je supruga umrla, prepusti brigu o osnovnom vaspitanju petnaestogodišnjakinje: vaspitanju mlade dame. Tako je Harijet morala da ode s tetka Lidijom u Norfok, gde ju je ova upisala u priznatu Akademiju za gospođice. Kada je Harijet krišom poslala pismo u London, u kojem je oca molila da je povuče s akademije, *Ovde samo učimo napamet razna pravila*, ser Čarls je bio van sebe od besa, okrivljujući Meri da je mladoj sestri utuвила u glavu te besmislene i neprimerene ideje. „Hoću damu kakva dolikuje mom salonu, a ne nekakvu učenjakušu!“, izdrao se na svoje najstarije dete, a Harijeti je strogo napisao da mora da ostane.

Nakon gotovo dve godine provedene pod budnim tetkinim okom, Harijet se vratila u London, ne kao slatka devojčica, već kao neobično lepa mlada žena. Bila je to čudna lepota za to doba, jer je neka žestina oduzimala licu ono što se obično smatralo lepim: narušavala mu spokojstvo, blagost i mir koji su smatrani najvećim ženskim vrlinama. Ali, bilo je nečeg nezaboravnog, opčinjavajućeg u toj lepoti. Svi su opazili tu promenu: braća su joj se stidljivo obraćala, otac je postao nedokučiv. A onda je tetka Lidija uporno naveljivala da ostane u Londonu i uvede Harijet u društvo. Odlazili su u posete, delili pozivnice, radili sve ono što mlade žene u Harijetinim godinama rade, a čega je starija kći, Meri (uzimajući u obzir njene okolnosti), u celini bila oslobođena. Išlo se i zvalo na večere i balove: Harijet je blistala, a gospoda su se potajno kladila da bi rukama mogli da joj obujme tanušni struk. Od Meri se očekivalo da obuče balske haljine i ne pleše. Od njene braće, koja su se zabavljala po kartaškim i drugim salonima, očekivalo se da budu na

usluzi. Pomisao da sve ovo sestrino zalaganje neizbežno vodi do braka – što je zapravo i bio izričit cilj – mučila je ser Čarlsa Kupe-
ra, proganjala ga. Svi do jednog odahnuli su, verovatno iz različitih
razloga, kada se tetka Lidija na proleće vratila u Norfok, završavaju-
ći privremeno sa svojim nastojanjima da Harijet uvede u društvo.
(*A onda na proleće nešto se dogodilo, nešto neizrecivo.*)

Primitivši da nova služavka ne vidi da otac želi još mleka, Meri
odšepa do kredenca da ga donese. Uvek je nastojala da održi mir
za stolom. I uvek se smešila. Meri Vulstonkraft je zaista opisala sve
teškoće, ali ne i kako se ponašati za patrijarhalnom trpezom.

Razljutivši se, otac reče: „Ne bi trebalo da ustaješ od stola, to je
posao za služavke. Požuri, požuri“, a Meri mu strpljivo priđe s mle-
kom (blago pozivajući rukom uzmuvanu devojkicu) i nezgrapnim
korakom vrati se svome mestu za stolom, smireno se smešeći.

Otac skrete pogled. *Nakaza. Nakaza. Nakaza.* Nikada to nije
preboleo, nikada. Kada je shvatio da ružno, izobličeno stopalo nika-
da neće biti normalno, uporno je zahtevao da Meri odnesu u neki
dom; ali, bio je to jedini put tokom čitavog bračnog života da se nje-
gova supruga Elizabet nije pokorila njegovoj želji. Elizabet, nasme-
jana Elizabet, koja nikada nije dizala glas, koja mu je krotko vodila
domaćinstvo, koja je unela novac u brak (a on ga za uzvrat pamet-
no iskoristio, stekavši najpre veliku zaradu, pa viteštvo, a onda i
mesto u parlamentu), pretvorila se tada u ludakinju koja je toliko
vrištala da nije mogao da je prepozna, preteći da će se ubiti... i on
joj je poverovao. Tako je unakažena Meri ostala kod kuće, a Eliza-
bet je ponovo postala ona stara; to se više nije pominjalo, a Čarls
Kuper se pitao nije li možda samo sanjao onu podivljalu kosu koja
je letela na sve strane dok je mlatarala rukama.

Došlo je još dece nakon potresa oko Merinog rođenja: dobio
je dva sina (i još dva, mrtvorodena) ali u srcu je čeznuo za lepom
kćerkom. Kada je rođena Harijet, i babica istrčala zapomažući da
joj donesu još vode i peškira, ušao je u sobu sav smeten saznajući
da je devojkica, napola očekujući još jednog bogalja. Međutim, dva
savršena, mala stopala ispunila su mu srce i ophrvala ga neodolji-
vom nežnošću. Nezgrapno ih je uzeo u ruku, bila su tako majušna
da se bojavao da će ih polomiti. Podigao je savršeno lepu devojkicu

– nežno i bojažljivo, jer nikada ranije nije držao novorođenče u naručju. Dok je prstom mazio njena savršena stopala, javili su mu da mu je supruga umrla.

Ričard, sin, pokuša da mu skrene pažnju na sebe.

„Šta je sa železnicom, oče? Hoće li se početi s podzemnom železnicom?“

Otac odmače stolicu od stola. „Nisam uopšte ubeđen da bi to bilo dobro. Sa ovako pretrpanim gradom sve to deluje privlačno, ali zamisli samo sa čime bismo sve onda kuburili! Zamisli samo koliko bi četvrti moralo da se okupi! A šta bi tek bilo s onim što je već ispod grada, šta ako šine udare u kanalizacione cevi i gasovod... treba li nam to? Predlažu da se prokop pravi ispod centra Londona – treba li nam železnica ispod same kuće? Zamisli samo tu buku! A tek troškove! Znete i sami da sam, na vašu veliku sreću, dobar preduzetnik... Mislim da bismo samo izgubili novac s tom budalaštinom. Treba da podnesem izveštaj predsedniku vlade danas po podne. Kao da ionako nemam dovoljno posla, vodeći ovu zemlju.“ A onda se zagleda u oba sina. „Zahvaljujući meni, radite u jednoj od vodovodnih kompanija. Pitajte ih šta bi rekli na to da im vozovi prelaze preko cevovoda. Harijet...“, i ona neznatno podiže glavu na zvuk svoga imena, doduše ne gledajući ga već samo čekajući (kao kakvo ždrebe, iznenada mu sinu), „...poći ćeš kod strica Vilijama dok se epidemija ne završi, tamo ćeš biti bezbednija nego ovde. London nije bezbedan.“ (I ponovo mu iskrсну slika tela njegove prijateljice, gospođe Balantir, koju su bacili na noćna kola, a onda ugleda Harijet u beloj spavaćici i te dve slike neprestano su mu se smenjivale u glavi). Ponovio je svoje reči glasnije nego što je bilo nužno: „London nije bezbedan. Već sam poslao depešu da ćeš doći.“

A ona će tiho: „S Meri?“

„Ne s Meri“, odvratio je, „ona je svakako potrebna ovde. Velika kočija je spremna, poći ćeš na put još danas, a pratiće te jedna služavka.“ Nije želeo da zvuči grubo. „Uskoro će u toj porodici imati svadbu, zar ne? To će te zabaviti.“ *Mora da zna koliko mu ovo teško pada, koliko će mu nedostajati. Bilo mu je teško i da se oprost.* Naglo je ustao. „Hoću da mi svakodnevno pišeš.“ Onda

ju je zvanično poljubio u obraz, kao i uvek, i izašao iz trpezarije. Dva mladića takođe ustadoše.

„Do viđenja, Harijet“, rekoše. Ričard i Valter, kojima su sestre nekada bile čitav njihov svet, u poslednje vreme upravljali su se prema ocu; uglavnom su zapostavljali Meri (iako ih je podigla i bila im draga), i zbunjeno se obraćali novoj, lepoj Harijet. U novije vreme postali su viđeni ljudi (jer otac im je obojici upriličio dobra nameštenja) koje su čekali poslovi.

Pošto je prema lakejevom uputstvu bojažljivo raspemila trpezarijski sto, nova služavka Lusi izađe iz mračne trpezarije obložene drvetom i vide kako se dve sestre, ruku pod ruku, oslanjaju jedna na drugu i gledaju kroz prozor na Brajanston skver. Tela su im se gotovo neprimetno njihala, kao da uzajamno teše jedna drugu.